

Oláh Dániel

A neoliberalizmus mint politikai program létrejötte és megvalósításának elemei

Elmélettörténeti narratíva

ÖSSZEFOGLALÓ: A tanulmány a szakirodalom elemzésével arra a kérdésre keres választ, hogy miként működik a közgazdasági elméletek és társadalmi érdekcsoportok interakcióinak megvalósulása a gyakorlatban. Arra az eredményre jut, hogy a neoliberális ideológia értelmezhető egy társadalmi érdekcsoport politikai programjaként. Bemutatja e program elméleti forrását: a közgazdászokból és társadalomfilozófusokból álló politikai mozgalom, a Mont Pelerin Társaság működését, és példát mutat azokra a hetvenes évektől megjelenő elméleti innovációkra a közgazdaságtanban, amelyek az állam szerepének újradefiniálását segítették. Az elemzés rámutat a neoliberalizmus társadalmi elfogadottságát megvalósító mechanizmusokra – az agytrösztök hálózatának megalkotására –, amelyeket a közgazdaságtan történetében először a Mont Pelerin Társasághoz kötődő gondolkodók alkalmaztak nagy sikerrel. Az elméletek és a társadalmi érdekcsoportok sajátos kapcsolatát jól szemlélteti, hogy a piacosító elméleteket terjesztő intézményrendszer a nagyvállalkozók nélkül nem jöhetett volna létre.¹

KULCSSZAVAK: neoliberalizmus, Mont Pelerin Társaság, elmélettörténet

JEL-KÓDOK: B25, B29

A közgazdaságtannak megkerülhetetlen társadalmi dimenziója van, amely utat nyit az ideológia és a tudomány szféráinak összemósódásához (Hillinger, 2006). A társadalomtudományi elméletek minden esetben a kutató szemszögéből mutatják be az emberi világot, ez pedig megoldhatatlan dilemma elé állítja a társadalomtudományokat, rontva pozíciójukat és megítélésüket a természettudományok művelői között. A társadalomtudományi elméletek célja egyrészt a világ megértése és interpretálása. Mivel azonban minden elméleti

modell egyszerűsítésre épül, e tényező az emberi szubjektívizmussal társulva olyan elméletekhez vezet, amelyekben a tudományos tartalom megkérdőjeleződik (Dowd, 2000). Egyes elméleteket – mint például a marxi elméletkört – a történelem cáfolta meg, de érdekes kísérlet lenne a DSGE-modellek cáfolata is. Ha ugyanis az elmélet predikciói nem egyeznek az empíriával, akkor a társadalomtudományi modellező mindig védekezhet azzal, hogy modellje – legyen szó egész könyveket megtöltő egyenletrendszerekről vagy egyszerű hüvelykujjszabályokról – hasznos egyszerűsítéseket tesz, és logikai struktúrát kínál.

Levelezési e-cím: olh.daniel@gmail.com

FRIEDRICH HAYEK ÉS A GENERAL MOTORS

Stiglitz (2017) nem az egyedüli közgazdász, aki szerint a DSGE-modellek – a matematika mércéjével legtudományosabb modellcsalád – maguk is ideológiai torzszülöttek: az egyensúly filozófiai fogalmát keresik egy egyensúlytalan világban, a jövedelmi egyenlőtlenségekről és azok gazdasági növekedést meggátoló hatásáról pedig nincs mondanivalójuk.² A társadalmi beágyazottság és az egyszerűsítő feltevések szükségessége miatt felmerül a kérdés, hogy a társadalomtudományi modellek nevezhetőek-e ideológiáknak. A közgazdaságtan módszere, elméletei, intézményei, azaz a mindenkori főáram ugyanis nem csak a tudomány belső mechanizmusainak eredménye, hanem a történelmi valóság támasztotta igényektől is függ (Porter et al., 2003). Tanulmányunk a szakirodalom elemzésével arra a kérdésre igyekszik választ keresni, hogy miként működik e folyamat a gyakorlatban, a neoliberais ideológia értelmezhető-e egy társadalmi érdekcsoport politikai programjaként – s ha igen, honnan ered e program és milyen mechanizmusokkal kívánták képviselői sikerre vinni.

Bevezető példaként érdemes megemlékezni *Friedrich Hayek* és az amerikai General Motors esetéről. Az osztrák közgazdasági iskola vezető alakja – az iskola általános irányának megfelelően – alig alkalmazott matematikai modelleket, mégis világos és struktúrált, társadalomfilozófiába hajló modelleket alkotott (White, 2003). Egyik legismertebb állítását a második világháborús államkapitalista rendszerek jövője miatti aggodalma motiválta. Az *Út a szolgáshoz* című negyvenes évekbeli műben – amely Hayek legfőbb társadalomtudományi műve – nem kevesebbet állított, mint hogy a legkisebb előretörés az állam gazdasági szerepében végül elkerülhetetlenül egy állandósuló totalitárius rendszerhez vezet majd. A diktatúrák felé vezető „csúszós lejtőn” pedig a legtöbb

ország már megtette az első lépést, hiszen a világháború gazdaságpolitikai modellje éppúgy a tervgazdálkodás volt nyugaton, mint keleten. E hayeki modell egy társadalomfejlődési utat ír le, eközben viszont cselekvésre hívó következtetései is egyértelműek (Hayek, 2001).

Érdekes példája a társadalmi kontextusnak, hogy Hayek elméletéből képregényes változat is megjelent (White, 2012).³ A gondosan kimunkált tudományos elméleti keretrendszer néhány tucat ábrával történő elbeszélése nem a tudományos értékelők számára íródott, sőt ebben a formátumban nem különbözött a szovjet propagandafüzetektől sem.⁴ Hayek az individualizmus és liberalizmus értékeit népszerűsítette, mindezt pedig valószínűleg olyan meggyőzően, hogy a korszak egyik legnagyobb amerikai vállalata, a General Motors vált a képregény fő támogatójává.⁵ Mindez számos kérdést vet fel a társadalmi érdekcsoportok és a közgazdasági elméletek – jelen esetben a neoliberalizmus – kapcsolatáról. Az eset arra az ellentmondásra mutat rá, hogy a gazdaságból a tudatos tervezést kiküszöbölni kívánó és ennek helyébe a piacot mint információfeldolgozó mechanizmust állító Hayek leegyszerűsített elméletének népszerűsítését egy gazdasági tervező valósítja meg. A világháborút követő korszak konglomerátumai maguk is a gazdasági tervezés világháborús amerikai sikerének részesei, működtetői voltak. Ez nem egyedi példája annak, ahogyan a 20. század második felének Amerikájában a vállalatok és tőketulajdonosok határozott stratégiát folytattak a számukra kedvező gazdaságpolitikát kínáló neoliberalizmus támogatása érdekében (Mirowski – Plehwe, 2009).

AZ ÁLLAMI SZEREPVÁLLALÁS LEÉPÍTÉSÉT ALÁTÁMASZTÓ ELMÉLETI INNOVÁCIÓK

A hetvenes évektől új korszak kezdődött közgazdasági elméletekben, ennek pedig számos kiváltó oka volt. A keynesi korszak hosszú

ideig tartott, stabilitást és dinamikusan növekvő reálbéreket kínálva a dolgozók széles rétegeinek. *Roger E. Backhouse* (2005) számba vette ezen időszak bukásának lehetséges okait. Először is: a teljes foglalkoztatottság korszaka olyan sokáig tartott, hogy a közgazdászok és a gazdaságpolitikuskok – a társadalmi-gazdasági kontextus miatt – elfordították figyelmüket a foglalkoztatáspolitikától: a teljes foglalkoztatottságot mindinkább adottságként, nem pedig tudatos szakpolitikai tervezés eredményeként értelmezték. A piacok hátrányait és kudarcait az aktív kormányzatok kezelni igyekeztek, így a piackudarcok helyett a kormányzat került a tudományos érdeklődés középpontjába – ehhez hozzájárult, hogy a hetvenes évek stagflációja új világgazdasági helyzetet teremtett (Backhouse, 2010). A keynesi közgazdaságtan nem volt felkészülve az infláció és a munkanélküliség együttes növekedésére, így magyarázóerejét hirtelen elvesztette. Ezért merült fel a lehetőség, hogy mikroalapotottságra van szükség a jövőbeli válságok elkerüléséhez, amelyet az individualizmussal való filozófiai szimpátia is ösztönözhetett (Morgan, 2001). Nem lehet figyelmen kívül hagyni a keynesi iskola belső feszültségeit és ellentmondásait sem (Palley, 2004).⁶ *Madra és Adaman* (2010) szerint pedig nem csak társadalmi-politikai, illetve gazdasági, hanem geopolitikai és technológiai tényezők is szerepet játszottak a neoliberalizmus forradalmában.

A tudomány az új világgazdasági környezetre adandó válaszként új elméleti modellek kidolgozásába fogott, kimondva a szemmel látható igazságot, a kormányzati gazdaságpolitikák kudarcát. Piaci kudarcok helyett ismét mindinkább kormányzati kudarcokról szolt a tudományos diskurzus a hetvenes évektől (Palley, 2004). A tudományban kuhni értelemben vett paradigmaváltás következett be, a neoliberális elveket valló közgazdászok pedig igyekeztek az új tudományos paradigmát

elfogadtatni a tudományos társadalommal. A stagflációra adott reakcióként *Milton Friedman* megfogalmazta, hogy az aktív fiskális és monetáris politika legjobb esetben is eredménytelen, többek között időzítési problémák miatt (lásd Rosenbaum, 1985). A fiskális politika kudarcára magyarázatként szolgált a permanens jövedelem hipotézise, amely szerint a fogyasztók a többletjövedelmeiket nem költik el azonnal, hanem megtakarítják, ha a többletjövedelmet ideiglenesnek tartják. Ebből következett a keynesi korszak alaptételének elvetése: a rövid távú keresletélénkítés az új elméletek szerint kudarcra van ítélve. Az újklasszikus makroökonómia a Ricardói ekvivalencia tétel felélesztésével szintén amellett érvelt, hogy egy ideiglenes adócsökkentés korántsem emeli a fogyasztást, mivel a racionális fogyasztók hosszabb idődimenzióban gondolkodva tisztában vannak vele, hogy a lazítás költségeit később nekik kell megfizetniük. Az emberi várakozások – legyen szó adaptív vagy előretekintő racionális várakozásról – fontos szerepet kaptak az új elméletekben, így Friedman a stagflációt is megmagyarázhatta a Phillips görbe módosításával. Szerinte ugyanis a gazdasági szereplők egyszerűen megváltoztatják várakozásaikat, ha nő a pénzkínálat, de a munkanélküliségi ráta nem változik meg (Vroey, 2001).

A hetvenes évektől kezdődően a közgazdasági elméletek tehát a kormányzat hibáira kezdtek fókuszálni, visszavezetve arra a stagfláció jelenségét (Palley, 2004). A racionális várakozások hipotézise szerint a kormányzat nem „verheti át” a racionális és jól informált embereket hosszú ideig, hiszen azok minden rendelkezésre álló információt felhasználnak, amikor a gazdaságpolitikai lépésekre reagálnak (Muchlinski, 1999). A kormányzat időinkonzisztenciája is arra mutatott rá, hogy ha a kormányzatnak lehetősége van diszkrecionális politikák vitelére, akkor hosszú távon ez gazdasági károkat okoz. Ehelyett szabályalapú szakpolitikára és az ezek mellett való elkötele-

ződés mechanizmusaira van szükség a hiteles és hatékony gazdaságpolitikához.

A gazdasági elméletek új generációja a kormányzatot is fókuszába állította. A közösségi döntések irányzat a gazdaságpolitikusok hibáira fókuszál, a neoklasszikus elemzési keretrendszert alkalmazva a politikusokra (Tullock, 2002). A politika szféráját is a piac működési terepének tartja, így jut arra a következtetésre, hogy a politikusok racionális önérdékkövető emberek. Mivel pedig nem a közérdek szolgálata az elsődleges céljuk, ajánlatos szabályokkal és intézményekkel megakadályozni, hogy aktív, diszkrecionális politikákat folytassanak (Butler, 2012). Így érvelt *James M. Buchanan*, *Gordon Tullock* vagy *George Stigler*, akik mindannyian a hayeki Mont Pelerin Társaság tagjainak számítotnak. Tullock létrehozta a járadékvadászat elméletét is arról, miként ejtik rabságba az államot az érdekcsoportok, noha paradox módon ő maga is egy olyan politikai társaság tagja volt, amely mögé később üzleti érdekcsoportok sorakoztak fel.

Az összetett, matematikailag igényes makroökonomiai modelleknél is megfigyelhető a teljes filozófiai szakítás a keynesi irányzattal,⁷ olyannyira, hogy a reál üzleti ciklus (RBC) modellcsalád számúzte a gazdaságpolitikát az elemzésből. Az RBC-modellek üzenete így az lett, hogy a gazdasági fluktuációk nem annak a jelei, hogy probléma adódott a gazdaságban: a ciklusok a külső, világgazdasági környezet változásaira a nemzetgazdaság által adott azonnali, minden esetben tökéletes reakciók (Prescott, 1986). Míg a keynesi üzenet az volt, hogy a gazdaság sok esetben nincsen egyensúlyban, az RBC-modell következtetése az, hogy a gazdaság mindig egyensúlyi helyzetben van.

A neoklasszikus gondolkodók alternatívát ajánlottak, ez pedig a piaci mechanizmusok és a tulajdonjogok megerősítése – vagy bevezetése – a társadalmi élet minden olyan területére, ahol problémát és hatékonytalanságot azonosítunk (Madra – Adaman, 2010).⁸ *Eu-*

gene Fama chicagói professzor több változatban is megalkotta a hatékony piacok elméletét, amely amellet érvel, hogy a pénzügyi piac minden esetben hasznosítja és tükrözi az összes releváns, elérhető információt (Fama, 1969). A piaci árak ebből adódóan nem igényelnek beavatkozást, hiszen tökéletes reprezentációi a piacon keringő végtelenül sok információnak. Az elmélet szakpolitikai következtetése az, hogy a kormányzat szerepének csökkentése indokolt, hiszen a legnagyobb gazdasági jólét akkor keletkezik, ha hagyjuk a piacokat szabadon működni, a vállalati menedzsereket pedig engedjük a részvényesi értéket maximalizálni. A Kenneth Arrow-féle lehetetlenségi tétel is felhasználhatónak bizonyult arra, hogy bizonyítsa a tökéletes, általános gazdasági egyensúly létezését, ez pedig szintén a versenypiacok előnyeit támasztotta alá. *Slattery* és társai (2013) szerint a hatékony piacok elmélete, az általános egyensúlyi elmélettel együtt azért ellenállóak az új elméleti megközelítésekkel szemben, mert a neoliberais ideológia tudományos alapját adják: így ezek az elméletek nem objektív tudomány mivoltuknak köszönhetően maradtak uralkodók, hanem a neoliberais ideológiának köszönhetően.

Kenneth Arrow az amerikai, hidegháborús célok kiszolgálására létrejött kormányzati agytrösztnél, a Rand Corporation-nél hozta létre ismert eredményeit. Ez az intézet az amerikai és szovjet hidegháborús csatater főszereplőjének számított. Amint *Sonja Amadae* (2003) megmutatja, a legtöbb említett elméletet – elsősorban a közösségi döntések irányzatot – ennél az intézetnél, állami támogatással hozták létre. Az Arrow-féle lehetetlenségi tétel a korszak és a gazdasági tervezés egyetlen legitim nyelvén, a matematika eszköztárával bizonyította be, hogy a szovjet típusú állami berendezkedés nem maradhat fenn hosszú távon (Amadae, 2003). Ezek az elméletek tehát a szovjet jóságos állami tervező képét is igyekeztek semlegesíteni, filozófiai tartalommal meg-

töltve a közgazdasági modelleket: ez különösen fontos volt abban az időszakban, amikor a nyugati kutatók nagy többsége elismerően, jelentős szimpátiával figyelte a szovjet tervgazdasági kísérletet, és amikor a nyugati, illetve keleti közgazdaságtan matematikai módszertanát tekintve rendkívüli hasonlóságokat mutatott (Morgan, 2001). Az sem meglepő, hogy a nyugati liberális demokrácia, és vele a neoliberais gazdasági modell végső győzelmét megfogalmazó *Francis Fukuyama* szintén a Rand-hoz kötődött. A közgazdasági módszertan újításainak jelentős része – a játékelmélettől a lineáris programozásig – tehát háborús erőfeszítésekben gyökereznek, közvetlen hadi alkalmazásra jöttek létre (Morgan, 2001).

A NEOLIBERÁLIS POLITIKAI PROGRAM MŰKÖDÉSI MECHANIZMUSA

A neoliberalizmust sok esetben nem definiálják, e tanulmányban ezért a Mont Pelerin Társaságban megjelenő értelmiségi kör értékrendszerét és programját értjük neoliberalizmus alatt. Ez korántsem „természetes”, hiszen egyes tanulmányokban a társaság neve egyszer sem fordul elő (Thorsen-Lie, 2007).⁹ A neoliberalizmus e társaság politikai programja, amely különbözik a neoklasszikus közgazdaságtantól: utóbbi egy közgazdaságtudományi iskola. Szociológiai értelemben és az elméletek működési mechanizmusait tekintve azonban a kettő összeilleszthető egy politikai értékrendszer szolgálatára érdekében. Hozzá kell tennünk, hogy minden neoliberális közgazdász neoklasszikus közgazdaságtant művel, fordítva viszont nem feltétlenül igaz: számos neoklasszikus gondolkodó valamelyest elhatárolódik a neoliberalizmustól. Ez érthető is, ha például arra gondolunk, hogy a neoklasszikus közgazdaságtan erősen matematizál, a neoliberális gondolkodók pedig olykor ezt nem tartják fontosnak. A chicagói iskola is a neoklasszikus

iskolához tartozik és jelentős közös metszete van a neoliberális gondolkörrel (Vernengo, 2016).

A keynesi korszakot nem csupán egy gazdasági válság zárta le; ez a válság adott lehetőséget társadalmi érdekcsoportok számára a neoliberális politikai program sikerre viteléhez (Harvey, 2007). Ahogy Backhouse (2005) rámutat, a keynesi időszakban a munkatényező nagyon erős politikai befolyásra tett szert: a keynesi politikák több csatornán keresztül is a teljes foglalkoztatottságra és a jóléti állam kiterjesztésére törekedtek, így a munkaerő alkuerije drasztikusan növekedett. Ebben az időszakban a szakszervezetek fontosabb partnerei voltak a kormányzatoknak a szakpolitikák meghatározásában, mint a munkaadók szervezetei. Ez a folyamat csökkenő profitrátákhoz vezetett: e helyzetet az olcsó olaj korszakának vége tovább súlyosbította, így a korábbi modell, amelyben a bérek és a gazdaság növekedése egyaránt dinamikus volt, nem folytatódhatott a vállalati profitok jelentős csökkenése nélkül (Mitchell, 2009).

Az új globalizáció elmélyítésének törekvése a neoliberális Mont Pelerin Társaság által hirdetett értékeken nyugodott, célja pedig az volt, hogy a tőketulajdonosok véget vessenek marginalizált pozíciójuknak (Harvey, 2007; Backhouse, 2005).¹⁰ Ezért támogatták üzleti csoportok a neoliberális ideológiai forradalmat, létrehozva a szabad, tökéletes piac utópiáját, és meghonosították azt a főáramú közgazdaságtani képzésben is (Backhouse, 2005). Ebben az utópiában a kormányzat szükségtelen szereplő – pontosabban fontos feladatokat kell ellátnia intézményi karanténba zárva –, a vállalkozó pedig a gazdaság elsődleges innovátora, értékteremtője, hőse, amely a társadalom támogatását igényli. A schumpeteri teremtő rombolás elmélete jelzi e megközelítést. A neoliberalizmus, mint politikai program, jobboldali ideológiáiként tekint Hayek-re és Friedman-ra (Harvey, 2007).

A korábbiakból azonban a neoliberális gondolatkör fő paradoxona is következik (Amable, 2011). Gazdasági rendszere ugyanis erős államot igényel a tulajdonjogok és a szabadpiac működésének garantálása érdekében (Mirowski, 2013).¹¹ Mivel pedig a szabadpiac e keretek között az egyenlőtlenségek fokozódását eredményezi, az erős államra a közbiztonság és a politikai stabilitás garantálása érdekében is szükség van. Eközben a neoliberalizmus egyes képviselői minimális államot tartanak szükségesnek. Valójában azonban, ahogyan arra *Mirowski* (2013) rámutat, a *laissez faire* állapotot a neoliberális elméletkör nem kívánta helyreállítani, célja helyette egy új, más típusú államkép megvalósítása, a kormányzat és állam szerepének újraírása. Azaz éjjeliőr állam helyett egy erős, és a piacot aktívan védelmező, támogató, kiterjesztő állam a neoliberalizmus állama. A neoliberális állam így a piac egyfajta rendkívül aktív ügynökének tekinthető. E paradox attitűd vezethette arra Milton Friedmant, hogy a chilei diktátor, *Augusto Pinochet* tanácsadójává váljon.¹² Ez a paradoxon jelenik meg abban is, hogy a multinacionális konglomerátum, a General Motors támogatta Hayek szabadpiaci elméletét, amelyben az osztrák közgazdász éppen a gazdasági intézményi tervezés ellen szólalt fel. Ezeket az ellentmondásokat a Mont Pelerin Társaság tagjai ismerték, de nem kommunikálták a közvélemény felé (Mirowski, 2013). A paradoxon megértését segíti *Polányi Károly* (2001) is, aki arra hívja fel a figyelmet, hogy a *laissez faire*-ben semmi természetes nincs: ahogy a textilgyárakat állami vámok segítették életre, úgy általában is az állami bürokrácia kényszerítette ki a piaci mechanizmusok működésének szabályait, legyen szó tulajdonjogokról vagy közvetlen, esetleg közvetett támogatásokról.¹³

A hayeki gondolatkör az azt övező paradoxonok ellenére erősödő befolyást gyakorolt az amerikai és brit társadalomra. Amint azt a zárt és hierarchikus társaság megfogalmazta,

az elsődleges cél az emberek gondolkodásának megváltoztatása, nem pedig az új közgazdasági gondolatok vagy iskolák támogatása, vitája (Mirowski, 2013). A tudós társaság értékközösség volt, ezért nem okozott jelentős problémát, hogy közgazdasági nézeteik nem voltak teljesen egységesek. A második világháború utáni szabadságfeltét és a főárammá válásra irányuló határozott törekvés bizonyult a neoliberális gondolkodók megkülönböztető jegyének.

A neoliberális irányzat az üzleti érdekcsoport támogatását is élvezte, ennek szimbolikus lépése volt, amikor *Anthony Fisher* üzletember kapcsolatba lépett Hayekkel (Djelic, 2014). Fisher olvasta az Út a szolgáshoz című könyvet és nagy hatást gyakorolt rá: teljesen egyetértett azzal, hogy a demokratikus nyugati rendszer diktatórikus irányba alakul majd át. Fisher felkereste Hayeket és személyes tanácsot kért tőle: be akart lépni a politikába, hogy személyesen változtathassa meg a nyugati politikai jövőjét. Hayek azonban lebeszélte erről, megfordítva az érvelést: hangsúlyozta, hogy a társadalmi fejlődés a jövőben az ideák változásán keresztül érhető el (Hayek, 2001). Hayek szerint először az értelmiséget kell elérni, majd a tanítókat és az írókat, alapos és meggyőző érveléssel. Ők érik majd el a társadalmi változás és alakítják át a társadalom gondolkodását, amelyre végül a politikusok reagálnak (Hayek, 2001, p. 19). A társaság maga is tudatában volt tehát a társadalmi kontextus fontosságával, és meg is értette azt: nem véletlen, hogy bár a társaság nyolc tagja Nobel-díjas közgazdász, az akadémiai háttér nem számított a belépés feltételének. Ezzel szemben Hayek személyes jóváhagyása elengedhetetlen volt, (Mirowski, 2013).¹⁴

A közgondolkodás megváltoztatására a neoliberális társaság egy többszintű elméleti épületet hozott létre (lásd Függelék, *1. ábra*).¹⁵ A logikai építmény alapját Friedman pozitív közgazdaságtanról szóló módszertani

tanulmánya adta. Erre a módszertani megközelítésre épülhetett csak fel a kezdetben monetarista közgazdasági elméletrendszer. A legfelső szint pedig túllép a tudományon, ez az a szint, amellyel a közvélemény és a média találkozik: ez a neoliberalizmus ideológiája (Hillinger, 2006). Ez az, amit Mirowski (2013) matrjoskababának nevez, amelynek számos rétege van: legbelül a filozófiai-tudományos gondolatok a maguk paradoxonaival, kívül pedig a klasszikus liberalizmusra hivatkozó neoliberais üzenetek. Fontos tehát észrevenni, hogy több különálló, ám mégis egy struktúrához tartozó elemet lehet elkülöníteni a Mont Pelerin Társasággal kapcsolatban. Mirowski (2013) matrjoskababájának rétegei pedig összeérnek: a neoklasszikus közgazdaságtanhoz kötődő tudományos módszertani mag nem választható el a külső, egyszerűsített ideológiától.¹⁶ Clarke (2005) ezért állítja, hogy a modern közgazdaságtan kevésbé tudományos diszciplína, sokkal inkább egy nagyon speciális társadalmi elmélet alapos és részletes kidolgozása. Szerinte ez az elmélet annak ellenére válik általánosan elfogadott alapigazsággá, hogy teljesen abszurd feltevésekkel él.

Milton Friedman és George Stigler, a chicagói iskola vezetői – vállalati és politikai támogatással – megalálták azt az új eszközt, amellyel a társadalmi gondolkodás megváltoztatható. Ez volt az agytrösztök hálózata, az azok által nyújtott ösztöndíjak és a média intenzív használata. Ezt az agytröszt-hálózatot nem azért hozták létre, hogy új gondolatok létrejöttét ösztönözze, hanem hogy gátörként működve terjesszék a már létező gondolatkört, a „szabadság filozófiáját”. Nem csak Backhouse (2005), hanem Adam Curtis (2011), a társadalom hatalmi relációit kutató dokumentumfilmese is szól arról, miként építette fel Fisher a globális think tank hálózatot, az individualizmus és a gazdasági – ám Curtis szerint kevésbé a társadalmi vagy politikai – szabadság népszerűsítésére. A Mont Pelerin Társaság tudósai többször hangsúlyoz-

ták, hogy a piac és a politikai liberalizmus nem feltétlenül függ össze, és ők elsősorban piaci szabadságot, illetve az egyén szabadságát kívánják. Provokatívan azt is állíthatnánk, hogy ők csupán a vállalkozás szabadságát akarják, mert akkor az egyén szabadon tevékenykedhet a piacon (Mirowski, 2013). Ennek tudományos szinonimája a „módszertani individualizmus”, amely szerint mindig csak egyéni szinten elemezhetünk a közgazdaságtanban, csoportokat nem tekinthetünk cselekvőnek. Az individualizmus annak a folyamatnak az eredménye volt, amely a társadalmat nem létezőnek nyilvánította (Brown 2003; Duménil és Lévy 2004; Harvey 2007).

Curtis (2011) szerint az „ideológiailag motivált PR-szervezetek” célja annak a technokrata, elitista rendszernek a megvalósítása volt, amely megőrzi az aktuális hatalmi struktúrákat. Fisher 1981-ben létrehozta az Atlas Economic Research Foundation-t, amely 150 think tanket alapított világszerte (lásd Függelék, 3. táblázat).¹⁷ Ezeket az intézményeket az Institute for Economic Affairs (IEA), az 1955-ben Fisher által alapított intézet mintájára hozták létre.¹⁸ Az intézeti hálózat kiterjedése jó példája annak, ahogyan a neoliberais gondolatkör el nem ismert kisebbségből a főáramba került. Az Atlas hálózatnak a „szabadság ügyének” szolgálata érdekében napjainkban 450 szabadpiaci tagja van, több mint 90 országban (Atlas Network, 2017). Az Atlas hálózat közvetlenül kapcsolódott a Mont Pelerin Társasághoz, a két intézmény találkozóit a szoros együttműködés érdekében ugyanarra az időpontra is időzítették (lásd 1. táblázat).

A képzeletbeli neoliberais épület legfelsőbb szintje tehát a média, amely a think tankek hálózatával áll szoros kapcsolatban.¹⁹ Az agytrösztök alapvető funkciója a médiaszereplés és az, hogy egymástól függetlennek tűnő intézmények hasonló álláspontot hangoztassanak különböző társadalmi ügyek kapcsán. Ebből a szempontból a friedmani televíziós

AZ ATLASZ HÁLÓZAT ÉS A MONT PELERIN TÁRSASÁG NEMZETKÖZI TALÁLKOZÓI

Év	Atlasz-műhelytalálkozó (szeptember vagy augusztus vége)	Mont Pelerin Társaság találkozója (szeptember)
1983	Vancouver (Kanada)	Vancouver (regionális)
1984	Cambridge (Egyesült Királyság)	Cambridge (általános)
1985	Sidney (Ausztrália)	Sidney (regionális)
1986	St. Vincent (Olaszország)	St. Vincent (általános)
1987	Indianapolis (USA)	Indianapolis (regionális)

Forrás: Djelic (2014)

műsor címe, a „free to choose” elve korántsem teljesült: az elméleteket fogyasztó társadalom nem választhatott szabadon a felkínált ideológiák között. Mirowski (2013) bizonyítékai szerint a Hayek vezette Mont Pelerin Társaság a nagyvállalati szereplők felé azzal népszerűsítette önmagát, hogy minden vállalatnak be kell ruháznia a változást hozó ideák gyártásába, hiszen ezek az ideák szakpolitikai termékké válnak végül. Hayek az „ideák viszonteladói” akarta látni az agytrösztökben és a Fisher által megvalósított stratégia sikeresnek bizonyult (Djelic, 2014). *Oliver Letwin* brit parlamenti képviselő szerint: „*Ha nincs Fisher, nincs IEA; az IEA és klónjai nélkül nincs Thatcher és valószínűleg Reagan sem; Reagan nélkül nincs csillagháborús terv; csillagháborús terv nélkül nem jön el a Szovjetunió gazdasági összeomlása. A következmények jelentős láncolata egy csirkefarmertől!*” (Atlas Network, 2017). Ehhez arra volt szükség, hogy a hayeki társaság tagjai irányítsák a fisheri intézményrendszert (lásd 2. táblázat).

A NEOLIBERÁLIS PROGRAM KÖVETKEZMÉNYEI

Az ok-okozati viszonyok feltárása a társadalomtudományok örök problémája, mégis számos jel mutat arra, hogy a neoliberális

program a legfelsőbb jövedelmi tizedeknek kedvezően osztotta újra a jövedelmeket. Így az Anthony Fisher vagy éppen a General Motors jelképezte vállalati szektor sikeresen javította piaci erejét. A nyolcvanas évektől kezdődően globális szinten is megfigyelhető jelenség a bértömeg nemzeti jövedelemből való részesedésének csökkenése. A bérhányad csökkenő pályára állása a globalizáció új korszakának az eredménye, ahogyan arról egyre több tanulmány is szól (OECD, 2015; IMF, 2007; Európai Bizottság, 2007; BIS, 2006; ILO, 2011 és ILO, 2012). A nyolcvanas évektől kezdődött meg egy, a keynesi időszakban ismeretlen jelenség is, a reálbér-termelékenység olló megnyílása, ezáltal pedig a nyugati társadalmak középosztályainak stagnáló jövedelme, a feltörekvő országok középosztályának javára (Skidelsky, 2010).²⁰ Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban, a neoliberális forradalom szülőházában figyelemreméltó törés következett be a legfelső jövedelmi tized jövedelmeinek részesedését tekintve, ahogyan arra *Piketty és Saez* (2014) is rámutatnak. Ez szerintük egyértelműen az – előbb bemutatott politikai program motiválta – adócsökkentések eredménye (Piketty-Saez, 2014; Alvaredo et al., 2013). Az USA-ban a felső tíz százalék jövedelmei a hetvenes évekből 33-ról 50 százalékra emelkedtek az ezredfordulóra, a brit értékek pedig nagyon hasonló dinamikával

AZ AGYTRÖSZTŐK VEZETŐI ÉS TAGSÁGUK A MONT PELERIN TÁRSASÁGBAN

Agytrösztt (think tank)	Év	Név	Tagság a Mont Pelerin Társaságban	Tagság kezdete
		Anthony Fisher	Igen	1954
IEA	1955	Ralph Harris	Igen	1959
IEA	1955	Arthur Seldon	Igen	1959
Fraser	1975	Michael Walker	Igen	1982
Manhattan	1978	Charles Brunie	Igen	1978
Heritage	1973	Edwin Feulner	Igen	1972
Adam Smith Institute	1977	Madsen Pirie	Igen	1976
Adam Smith Institute	1977	Eamonn Butler	Igen	1984
Adam Smith Institute	1977	Stuart Butler	Igen	1992
PRI	1979	Sally Pipes	Igen	1986
CATO	1977	Charles Koch	Igen	1970
CATO	1977	Ed Crane	Igen	1986
Aei	1962	William Baroody Sr	Igen	1962
Aei	1962	Arthur Burns	Igen	1979

Forrás: Djelic (2014)

harminc százalék alatti értékről emelkedtek negyven százalék fölé (Haldane, 2015).

A neoliberális elveken alapuló – piaci fundamentalistának is nevezett –, deregulációs gazdaságpolitika a gazdasági és pénzügyi válságok számának megsokszorozódásával járt együtt a hetvenes évektől. Margaret Thatcher – aki személyesen is hozzájárult a think tankek hálózatának kiépítéséhez – a neoliberális ajánlások ellenére égből szökő munkanélküliség láttán 1985-ben már tagadta, hogy valaha is hitt volna a monetarista gazdaságpolitikában (Curtis, 2011). A Washingtoni Konszenzus, amely szintén egy statikus neoklasszikus közgazdaságtan nyugvó neoliberális ideológiára épült, az intézmények szerepének fordított hátat, hozzájárulva ezzel a rendszerváltásokat követő súlyos válságokhoz (Morgan, 2001). „A neoliberalizmus lényege: nem egy olyan modellt készíteni, amely jobban leírja a való világot, hanem a való világot jobban hozzáigazítani a

modellhez” – írja erről Clarke (2005). Eközben, David Colander (2004) szerint a neoliberalizmus feje tetejére fordította a klasszikus megközelítést, amellyel érvelve, hogy a piac a legjobb, miközben a 18–19. századi elődök szerint a piac a legkisebb rossz.

A neoliberalizmus kritikusai szerint az ideológia hozta létre a szcientizmust és az ökonomizmust, amelyek csökkentették a közgazdaságtan módszertani sokszínűségét (Earle et al., 2016; Kwak, 2016). Szerintük ezen ideológia célja a fiatal közgazdászok neoliberális eszmerendszernek alárendelt céltudatos nevelése, annak érdekében, hogy azok elfogadjanak egy olyan ideológiát, amely sok esetben a való világtól elrugaszkodott és irreleváns modelleket alkalmaz. A szcientizmus a tudományba vetett feltétel nélküli hit ideológiájának tekinthető. Ez az eszme azt hirdeti, hogy a tudományos módszer és a tudásanyag exponenciális fejlődésével létrejöhet egy racionális,

technokrata gazdaságpolitika, amely szintizáltan a tudományos eredményekre alapozva hoz döntéseket (Hillinger, 2006). Ez erősíti meg az ideológia tudományos alaprétegét képező neoklasszikus közgazdaságtan tudományos és társadalmi pozícióit, létrehozva az ökonomizmust, a neoklasszikus modellek következtetéseibe vetett általános és feltétel nélküli hitet (Earle et al., 2016; Kwak, 2016).

Az elmúlt években ezért számos mozgalom és blog indult – nem egyszer kiábrándult közgazdászhallgatóktól – az alternatív irányzatok újbóli legitimálásáért.²¹

Némely alternatívát épp a friedmani módszertani elvek (a módszertani individualizmus) tudományos mércévé válása vagy éppen a nagyfokú matematizáltság szorított ki a főáramból a 20. század során (Morgan, 2001). Az egyetemi hallgatók előtt – a közgazdasági elméletörténet háttérbe szorításának köszönhetően – korántsem világos, hogy a közgazdaságtan nem egy készen kapott, egységes és egyféle elméleti keret, hanem bármilyen logikai struktúrára épülő megismerési folyamat helyet kaphat abban. A neoklasszikus közgazdaságtan kalapácsával a kézben a fiatal közgazdászok minden problémát szögnek nézhetnek, *Ha-Joon Chang* szerint viszont kalapács helyett svájci bicskára van szükség: azaz pluralizmusra, amely segít a legmegfelelőbb elemzési eszköztár megválasztásában.²²

KÖVETKEZTETÉSEK

Tanulmányunk a szakirodalom elemzésével mutatta be a neoliberális mint ideológia elmúlt évtizedekbeli jellemzőit. Szemléltettük, hogy a neoliberalizmus értelmezhető az üzleti csoportok politikai programjaként, hiszen elméleti rendszere az állam újradefiniálását tűzi ki célul, közben pedig támaszkodik a hetvenes évektől megsokasodó államkritikus közgazdasági elméletekre. E programot az agytrösztök,

ösztöndíjak, a média és nemzetközi szervezetek segítségével igyekezett sikerre vinni a Mont Pelerin Társaság elnevezésű, közgazdászokból és társadalomfilozófusokból álló politikai mozgalom, amely mögé a hetvenes évektől az üzleti támogatók is felsorakoztak.

Amikor társadalomtudományi elméletekkel foglalkozunk – nevezzük azokat modelleknek vagy ideológiáknak –, egy szemponttól sosem feledkezhetünk meg: a Mannheim-paradoxon figyelmezteti az ideológiákkal foglalkozó kutatókat, hogy az ideológia kritikája szintén minden esetben ideológiai természetű (Melki, 2017). A közgazdaságtan szociológiájával foglalkozó írásunk egyes állításait épp olyan nehéz lenne megcáfolni, mint a főáram számos elméletét, amelyek sok esetben bevallottan nem többek matematikai gyakorlatoknál.

A neoliberalizmus kritikus, szociológiai megközelítése számos aktuális jelenségre választ adhat. Illusztrálja, hogy a nagyvállalatok hajlandóak a tudásteremtésbe fektetni, ezt pedig agytrösztökön, egyetemi tanszékeken és az ezeken keresztül nyújtott ösztöndíjakon keresztül teszik meg. A neoliberalizmus nemzetközi hódító útját a kutatók között épp a tudományos ösztöndíjak tették lehetővé. A szabadság elvét zászlajára tűző, ám ideológiailag egyszínű és zárt Mont Pelerin Társaság története megmutatja azt, hogy az ideológia hogyan lép együttműködésre a tudománnyal, és támogatják azt társadalmi érdekcsoportok pozícióik megerősítésére. A bemutatott szakirodalmi elemzések alapján körvonalazódó narratíva a közgazdaságtan szociológiájába nyújt betekintést: arról szól, hogy a jelentős tudás és gazdasági tőkével rendelkező szereplők miként működtek, befolyásolták a tudásteremtés és a tudás terjedésének, allokációjának folyamatait az általuk létrehozott intézményrendszer segítségével.

Az elmúlt közel negyven év leginkább meghatározó közgazdasági és társadalomfilozófiai irányzata csupán egy a számos ideoló-

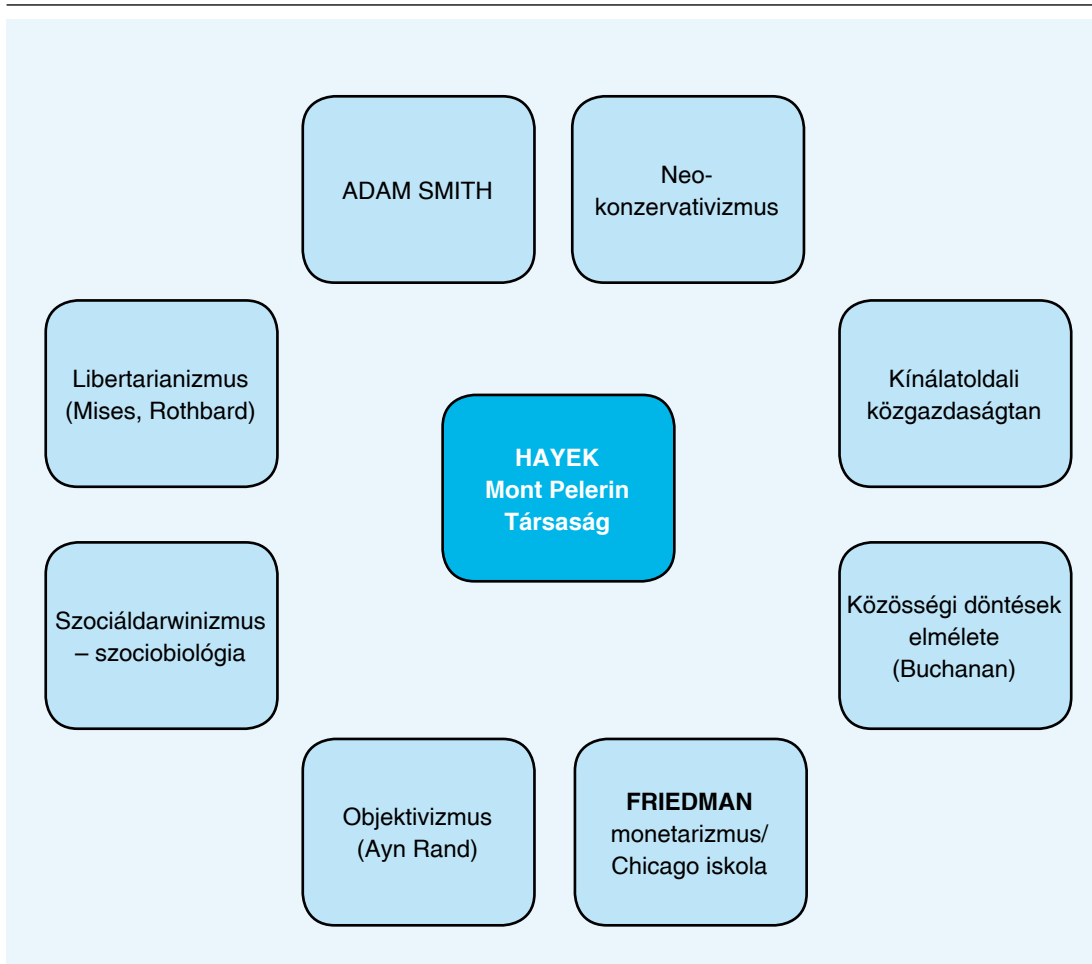
gia és gazdasági iskola közül, amelyek érdekcsoport-elemzése megkísérélhető. A háborús keynesianizmus legnagyobb nyertesei ugyanis egyes kutatók szerint szintén a nagyvállalatok voltak, de egy távoli példával élve a fiziokrata mozgalom is a francia udvar közvetlen támogatását élvezte. Végül írásunkkal kapcsolatban egy további szempontra kell figyelmeztetnünk: elemzésünk alapegysége kevésbé az egyén, sok-

kal inkább társadalmi csoportok voltak. Jelentős viták zajlanak arról, hogy e hagyományt miért hagyta el a neoklasszikus közgazdaságtan, hiszen a klasszikus gondolkodók mindannyian ebben az értelmezési keretben gondolkodtak. Bár a társadalmi csoportok szintjén való elemzés sokat segíthetne a makrogazdasági előrejelzéseken, a neoklasszikus főáram ezt általában nem tekinti tudományos módszernek.²³

FÜGGELÉK

1. ábra

A NEOLIBERÁLIS GONDOLTKÖR ELEMEI

Forrás: Djelic (2014)

AZ ATLASZ-HÁLÓZAT NEOLIBERÁLIS AGYTRÖSZTJEI 1985-IG

Ország	Név	Létrehozás	Vezető	MPS-tag
USA	Heritage Foundation	1973	Edwin Feulner	1972
USA	Manhattan Institute	1978	Charles Brunie	1978
USA	Pacific Research Institute	1979	Sally Pipes	1986
USA	National Center for Policy Analysis	1983	John Goodman	1988
Kanada	Fraser Institute	1975	Michael Walker	1982
Kanada	Center for the Study of Religion and Economics	1981	Walter Block	1984
Franciaország	IEP	1982	Pascal Salin Guy Plunier	1980 1982
Olaszország	CREA	1982	Antonio Martino	1976
Spanyolország	Instituto de Economía de Mercado	1980	Pedro Schwartz Giron	1979
Izland	Libertarian Alliance	1980	Hannes Gissurarson	1984
Izland	Jon Thorlaksson Institute	1983	Hannes Gissurarson	1984
Ausztrália	Center for Independent Studies	1979	Greg Lindsay	1982
Chile	Centro de Estudios Públicos	1980	Arturo Fontaine	1984
Peru	Instituto Libertad y Democracia	1979	Hernando de Soto	1981
Mexikó	Centro de Estudios en Economic I Educacio	1980	Rolando Espinosa	Nem
Venezuela	CEDICE	1984	Ricardo Zuolaga	1976
UK	IEA	1955	Ralph Harris Arthur Sheldon	1959 1959
UK	Economic Study Association	1965	Ronald Burgess	1979
UK	Adam Smith Institute	1977	Madsen Pirie Eamonn Butler Stuart Butler	1976 1984 1992
UK	Social Affairs Unit	1980	Digby Anderson	1982
UK	Center for Research into Communist Economies	1983	Ljubo Sirc	1965

Forrás: Djelic (2014)

JEGYZETEK

- ¹ A szerző köszönetet mond György László szakmai tanácsaiért.
- ² Graham (2013) az ideológia pszichológiáját vizsgálva kifejti, hogy minden ideológiai álláspont abban gyökerezik, hogy az egyén milyen képpel rendelkezik a méltányosságról, egyenlőségről és igazságosságról. Mivel ezen értékek megítélése sosem lehet egységes, a társadalomtudósok között mindig megfigyelhetők lesznek normatív vagy ideológiai eltérések.
- ³ Mises Institute. <https://mises.org/files/road-serfdom-cartoonspdf/download?token=nSG9mHGc> (2017. 08.12.)
- ⁴ Jamie Peck (2010) szerint a neoliberális utópia maga is mindig tökéletlen módon valósult meg, rendszerint nem tiszta hibrid rendszerek formájában. A teljesen szabad társadalom és szabad gazdaság víziója ezért szintén egy megvalósíthatatlan ideológiának tekinthető.
- ⁵ Izgalmas, ám sosem megválaszolható kérdés, hogy milyen élmények hatására adják át magukat a közgazdászok különböző értékrendszereknek. Hoover (2003) erre próbál válaszolni, kifejtve, hogy Hayek liberalizmusa, a spontán rend dicsérete, a kormányzati beavatkozásokat elítélő gondolatai nem érthetők meg a rossz házasságából való menekülés nélkül: e házasságból fiatal korában csak nehezen tudott kilépni.
- ⁶ Ahogy Roger Farmer (2017) rámutat, Keynes általános elmélete és az azon nyugvó iskola számúzte a munkakínálati görbét a gazdasági elemzésből, mivel amellet érvelt, hogy a gazdaság a keresleti görbén „helyezkedik el”. Ez az irányzat azonban nem adott meggyőző alternatívát. A kényszerű munkanélküliség fogalma nem ad választ arra, hogy miért nem ajánlanak a vállalatok alacsonyabb bért a munkanélkülieknek – főleg akkor, ha tudjuk, hogy a munkanélküliek hajlandók lennének alacsonyabb bérért is dolgozni.
- ⁷ Backhouse (2010) is alkalmazza a filozófia kifejezést: szerinte az osztrák iskola az új, neoliberális gazdasági filozófiát legitimálta.
- ⁸ Madra és Adaman (2010) szerint e neoliberális megközelítéssel áll szemben a Richard Musgrave által képviselt álláspont, miszerint a kormányzat olyan intézmény, amelynek ki kell egészítenie a piaci ármechanizmusokat, így létrehozva egy keretrendszert, amelyben a demokratikus társadalom működhet.
- ⁹ Morishima (1986) definíciója szerint ideológia alatt olyan hitrendszert értünk, amely társadalmi szerveződést hoz létre és emberek egy csoportját szervezi meg. Sőt, szerinte a definíció hasonlóságot mutat a vallás meghatározásával is, így a konfucianizmus vagy a marxizmus is tekinthető vallásnak. Melki (2017) részletesebben elemzi, hogy mit jelent az ideológia a közgazdaságtanban.
- ¹⁰ A főáramú közgazdaságtan módszertana szerint csoportok helyett minden esetben az elemzések alapegységének az egyének tekinthetők.
- ¹¹ Az erős államra tehát a piacosítási folyamat sikeréhez is szükség volt: a privatizáció, a pénzügyi liberalizáció, a kereskedelmi liberalizáció, és a jóléti állam méretének csökkentése egyaránt az új piacok létrehozásának igényével jöttek létre (Harvey, 2007; Madra-Adaman, 2010).
- ¹² Naomi Klein (2008) részletes történelmi munkája feltárja, hogy a fejlődő világban hogyan hajtottak végre neoliberális gazdaságpolitikai reformokat katonai erőre alapozva, esetenként a „Chicago fiúkkal” együttműködésben.
- ¹³ Érdekesség, hogy eközben mégis felfedezhetők a „természetes” rendre való hivatkozások a fő neoliberális

rális teoretikusoknál: Friedman a választás szabadságát tekintette a természetes emberi állapotnak, míg a Hayek-féle spontán rend maga is beavatkozásmentes természeti állapotként is értelmezhető (Thorsen-Lie, 2007).

¹⁴ Karl Popper a társaságba való belépés ideológiai szűrője miatt belső kritikát fogalmazott meg, Maurice Allais Nobel-díjas közgazdász pedig megtagadta az alapító irat aláírását (Mirowski, 2013).

¹⁵ A neoliberális gondolkört meghatározó elméleti elemeket lásd a Függelék első ábráján.

¹⁶ Jelveh és társai (2014) ökonometriai módszerekkel, például gépi tanulás segítségével elemezték a közgazdasági cikkekben előforduló kifejezéseket. Eredményük, hogy a különböző közgazdasági kutatási programok, tanszékek és módszertanok között egyaránt valós ideológiai különbségek vannak, a politikai ideológia pedig befolyásolja a közgazdasági kutatások eredményeit is. Az akadémiai írások és az egyén politikai viselkedése erősen korrelál, az egyén által használt ideológiai tartalmú kifejezésekkel jól megbecsülhető a kutató politikai irányultsága.

¹⁷ Az első intézeteket és vezetőik kötődését a Mont Pelerin Társasághoz lásd a Függelék táblázatában. Ne feledjük, hogy az intézményrendszer nem egyetlen ideológiai irányzat sajátja, erőforrásaihoz mérten minden ideológiai vagy elméleti irányzat – az úgynevezett progresszív, vagy heterodox paradigmák is – törekednek agytrösztök létrehozására. Az egyik legismertebb intézet a New York-i Institute for New Economic Thinking.

¹⁸ Az IEA a világ neoliberális agytrösztjeinek „kockázati tőkealapjaként”, háttérintézményeként, meta-agytrösztjeként tűnik fel Djelic (2014) elemzésében,

jó gyakorlatokkal és képzésekkel támogatva a hálózat tagjainak fejlődését.

¹⁹ Backhouse (2005) részletesen bemutatja az új típusú think tankek létrejöttét, amelyek a hetvenes évektől egyre nagyobb számban jöttek létre a szabadpiaci elvek védelmére. Céljuk azonban nem az új szakpolitikai megoldások felkutatása, hanem meglévő gyakorlatok alkalmazása volt.

²⁰ A folyamattal párhuzamot mutat Brennetot (2014) elemzése: ábrája szerint a nyolcvanas évek előtt elenyésző volt a neoliberalizmus szóval a címében megjelenő könyvek száma. A felső tized részesezésének növekedésével együtt az évente publikált könyvek száma is lendületes növekedésbe kezdett a kilencvenes évektől.

²¹ Ilyen a Manchesterből útjára indult Rethinking Economics hálózat (<http://www.rethinkeconomics.org/>).

²² Ha-Joon Chang (2014). *The Diary*. Április 25. <https://www.ft.com/content/986d6cd2-cace-11e3-9c6a-00144feabdc0>. Vitattott, hogy az ortodox vagy heterodox irányzat tekinthető-e plurálisabbnak. Korántsem biztos, hogy az utóbbi: Backhouse (2010) szerint az ortodoxia módszertana sokoldalúbb, hiszen a kutatók folyamatosan vitákat folytatnak a módszertanok érvényességéről, alkalmazási területeiről, és az elméletek igazolásának is fő kérdése a módszertan helyessége.

²³ Steve Keen és Alan Kirman is amellet érvel, hogy a módszertani individualizmus nem alkalmas makrogazdasági modellezésre. Az egyéneket csoportosítani kell funkcionális jövedelemelosztásban betöltött szerepük szerint. A bérből élők, illetve a tőkejövedelemből élők csoportja ugyanis modellezési szempontból egységet alkot, egységesen reagál a külső sokkokra (Keen, 2017).

IRODALOM

- ALVAREDO, F. et al. (2013). The Top 1 Percent in International and Historical Perspective. *Journal of Economic Perspectives*. 27(3). Summer, pp. 3–20
- AMABLE, B. (2011). Morals and politics in the ideology of neo-liberalism. *Socio-Economic Review*. 9. pp. 3–30
- AMADAE, S. (2003). *Rationalizing Capitalist Democracy: The Cold War Origins of Rational Choice Liberalism*, University of Chicago Press, Chicago-London
- BACKHOUSE, R. (2005). The Rise of Free Market Economics: Economists and the Role of the State since 1970. *History of Political Economy*. 37 (Suppl. 1). pp. 355–392. Online: <http://public.econ.duke.edu/~erw/190/BackhouseNeoliberalism.pdf> (2017. 06. 17.)
- BACKHOUSE, R. E. (2010). *The Puzzle of Modern Economics, Science or Ideology?* Cambridge University Press, Cambridge
- BRENNETOT, A. (2014). Geohistory of neoliberalism. *European Journal of Geography*. 677. <http://cybergeog.revues.org/26324> (2017. 06. 18.)
- BROWN, W. (2003). *Neo-liberalism and the end of liberal democracy*. *Theory & Event*. 7(1). np
- BUTLER, E. (2012). *Public Choice*. A Primer, The Institute of Economic Affairs, London
- CLARKE, S. (2005). The Neoliberal Theory of Society. In: A. Saad-Filho, D. Johnston (ed.) *Neoliberalism: A Critical Reader*. Pluto Press: London. pp. 50–59
- COLANDER, D. (2004). Economics as an Ideologically Challenged Science. Middlebury College Economics Discussion Paper No. 04–22. Online: <http://community.middlebury.edu/~colander/articles/Economics%20as%20an%20Ideologically%20Challenged%20Science.pdf.pdf> (2017. 06. 17.)
- CURTIS, A. (2011). The Curse of TINA. BBC Blog. Online: http://www.bbc.co.uk/blogs/adamcurtis/2011/09/the_curse_of_tina.html (2017. 05. 12.)
- DJELIC, M. L. (2014). Spreading Ideas to Change the World: Inventing and Institutionalizing the Neoliberal Think Tank. In: Gersten, C., Sörbom, A. (ed.). *Political Affair: Bridging Markets and Politics*. Cелtenham: Edward Elgar. pp. 1–41
- DOWD, D. (2000). *Capitalism and its economics: a critical history*, Pluto Press, London
- DUMÉNIL, G., LÉVY, D. (2004). *Capital resurgent: Roots of the neoliberal revolution*, Harvard University Press, Cambridge, MA
- EARLE, J. et al. (2016). *The Econocracy: The Perils of Leaving Economics to the Experts*, Manchester University Press, Manchester
- FAMA, E. F. (1969). Efficient Capital Markets: A Review of Theory and Empirical Work. *Journal of Finance*. 25(2). pp. 383–417
- FARMER, R. E. (2017). How to Maintain Prosperity for All. *Econreporter* interjú. Online: https://en.econreporter.com/en/2017/10/maintain-prosperity-roger-farmer/?utm_content=buffer3b1dd&utm_medium=social&utm_source=twitter.com&utm_campaign=buffer (2017. 10. 02)
- GRAHAM, J. et al. (2013). *The psychology of economic ideology: Emotion, motivation, and moral intuition*. Report for Demos/Rockefeller Foundation project New Economic Paradigms. Online: <http://www.demos.org/sites/default/files/publications/Graham.pdf> (2017. 08. 12.)

- HALDANE, A. G. (2015). Labour's Share. Trades Union Congress, London, November 12. Online: <http://www.bankofengland.co.uk/publications/Documents/speeches/2015/speech864.pdf> (2017. 06. 12.)
- HARVEY, DAVID (2007). *A brief history of neoliberalism*. Oxford University Press, Oxford
- HAYEK, F. (2001). *The Road to Serfdom*. The condensed version of *The Road to Serfdom* by F. A. Hayek as it appeared in the April 1945 edition of Reader's Digest, Institute of Economic Affairs, London
- HILLINGER, C. (2006). Science and Ideology in Economic, Political, and Social Thought. Munich Discussion Paper No. 2006–35. Department of Economics, University of Munich. Online: https://epub.ub.uni-muenchen.de/1246/1/001_Science.pdf (2017. 06. 13.)
- HOOVER, K. R. (2003). *Economics as Ideology: Keynes, Laski, Hayek, and the Creation of Contemporary Politics*, Rowman and Littlefield, Lanham, MD
- JELVEH, Z. et al. (2014). Political Language in Economics. Columbia Business School Research Paper No. 14–57
- KEEN, S. (2017). *Can We Avoid Another Financial Crisis?* Polity, Cambridge
- KLEIN, N. (2008). *The Shock Doctrine. The Rise of Disaster Capitalism*, Picador, New York
- KWAK, J. (2017). *Economism: Bad Economics and the Rise of Inequality*, Pantheon, New York
- MADRA, Y. M., ADAMAN, F. (2010). Public economics after neoliberalism: A theoretical-historical perspective. *European Journal of History of Economic Thought*. 17(4). pp. 1079–1106
- MELKI, M. (2017). Ideology in Economics: Taking Stock, Looking Ahead. Online: http://www.thearda.com/asrec/archive/papers/Melki_Ideology_Economics.pdf (2017. 08. 10.)
- MIROWSKI, P. (2013). *Never Let a Serious Crisis Go to Waste. How Neoliberalism Survived the Financial Meltdown*. Verso, London
- MIROWSKI, P., PLEHWE, D. (Eds.) (2009). *The Road from Mont Pelerin: The Making of the Neoliberal Thought Collective*. Harvard University Press, Cambridge
- MITCHELL, T. (2009). Carbon Democracy. *Economy and Society*, 38(3), pp. 399–432
- MORGAN, M. (2001). The formation of Modern Economics: Engineering and Ideology. Department of Economic History. London School of Economics. Working Paper No. 62/01
- MORISHIMA, M. (1986). Ideology and Economic Activity. London School of Economics and Political Science. Discussion Paper No., JS/86/142
- MUCHLINSKI, E. (1999). The Lucas Critique & Lucasianism – Considering the History of Macroeconomics. Diskussionsbeiträge des Fachbereichs Wirtschaftswissenschaft der Freien Universität Berlin, 1999/1. Online: <http://userpage.fu-berlin.de/muchlin/uploads/files/research/Lucas.pdf> (2017. 10. 01.)
- PALLEY, T. I. (2004). From Keynesianism to Neoliberalism: Shifting Paradigms in Economics. Public understandings of the economy also matter. Foreign Policy in Focus. May. 5. Online: http://fpif.org/from_keynesianism_to_neoliberalism_shifting_paradigms_in_economics/ (2017. 08. 15.)
- PECK, J. (2010). *Constructions of Neoliberal Reason* Oxford. Oxford University Press, Oxford
- PIKETTY, T., SAEZ, E. (2014). Inequality in the long run. *The Science of Inequality*. 344(6186) pp.

838–843, Online: <http://science.sciencemag.org/content/344/6186/838.full> (2017. 06. 15.)

POLANYI, K. (2001). *The great transformation: the political and economic origins of our time*. (2nd Beacon Paperback ed.), Beacon Press, Boston MA

PORTER, R. et al. (2003). *The Cambridge History of Science: Volume 7. The Modern Social Sciences*. Cambridge University Press, Cambridge

PRESCOTT, E. C. (1986). Theory Ahead of Business Cycle Measurement. *Quarterly Review*, Federal Reserve Bank of Minneapolis. Fall. Online: <https://minneapo-lisfed.org/research/QR/QR1042.pdf> (2017. 08. 12.)

ROSENBAUM, M. S. (1985). Lags in the Effect of Monetary Policy. *Economic Review*, November. Online: https://fraser.stlouisfed.org/files/docs/publications/frbatreview/pages/66976_1985–1989.pdf (2017. 10. 01.)

SKIDELSKY, R. (2010). The Crisis of Capitalism: Keynes versus Marx. *Indian Journal of Industrial Relations*. 45(3), pp. 32–335

SLATTERY et al. (2013). Neoclassical Economics: Science or Neoliberal Ideology? *European Journal of Economics and Economic Policies: Intervention*, 10(3), pp. 313–326

STIGLITZ, J. (2017). Where Modern Macroeconomics Went Wrong. NBER Working Paper, No. 23795. Online: <http://www.nber.org/papers/w23795.pdf> (2017. 08. 12.)

THORSEN, D. E., LIE, A. (2007). What is Neoliberalism? Department of Political Science University of Oslo. Online: <http://folk.uio.no/daget/neoliberalism.pdf> (2017. 09. 11.)

TULLOCK, G. et al. (2002). *Government failure. A Primer in Public Choice*, Cato Institute, Washington

VERNENGO, M. (2016). Who is afraid of Neoliberalism? A comment on Mirowski. Online: https://www.ineteconomics.org/uploads/papers/vernengo_WhoIsAfraidOfNeoliberalism_FINAL.pdf (2017. 06. 15.)

VROEY, MICHEL (2001). Friedman and Lucas on the Phillips Curve: From a Disequilibrium to an Equilibrium Approach, *Eastern Economic Journal*. 27, pp. 127–148

WHITE, L. (2003). The Methodology of the Austrian School Economists. Center for Libertarian Studies; The Ludwig von Mises Institute, New York, Online: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download;jsessionid=E86B6C00E91710E7FE45E79331CA48A5?doi=10.1.1.461.1977&rep=rep1&type=pdf> (2017. 08. 23.)

WHITE, L. H. (2012). *The Clash of Economic Ideas: The Great Policy Debates and Experiments of the Last Hundred Years*, Cambridge University Press, New York

Atlas Network: <https://www.atlasnetwork.org/>

Bank for International Settlements (2006). 76th Annual Report, Basel

Európai Bizottság (2007). The labour income share in the European Union. In: Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities; Employment Analysis Unit (ed.): *Employment in Europe 2007*

ILO (2011). *Global Wage Report 2010/11: Wage policies in times of crisis*, Geneva

ILO (2012). *Global Wage Report 2012/13: Wages and equitable growth*, Geneva

International Monetary Fund (2007). The globalization of labor. In: Kumar, Archana (szerk.): *World Economic Outlook, April 2007: Spillovers and cycles in the world economy* (Washington, DC)

OECD (2015). The Labour Share in G20 Economies. International Labour Organization. Organisation for Economic Co-operation and Development with contributions from Interna-

tional Monetary Fund and World Bank Group. Report prepared for the G20 Employment Working Group Antalya, Turkey, 26–27 February